

Скоморовський В. Б.,
кандидат історичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ПОГЛЯДАХ ВИЩОГО ПАРТІЙНОГО КЕРІВНИЦТВА (НАПЕРЕДОДНІ УТВОРЕННЯ СРСР)

Анотація. У статті аналізуються погляди вищого партійного керівництва на питання оформлення і розвитку радянської державності. На прикладі взаємовідносин В. Леніна і Й. Сталіна розкривається зміст дискусій і суперечок в партії, зокрема стосовно принципів розвитку союзної держави.

Ключові слова: СРСР, вище партійне керівництво, союзна держава, радянські республіки.

Постановка проблеми. Питання юридичного оформлення Союзу Радянських Соціалістичних Республік на сьогоднішній день досить детально розроблено в історико-правовій науці. Доволі ґрунтовно висвітлено правові основи функціонування радянської держави, проаналізовано принципи діяльності основних державних інститутів.

Питання розбудови радянської форми державності неодноразово поставало на порядку денному в керівних колах більшовицької комуністичної партії. Проте підходи до його вирішення не завжди були однаковими, а часто – суперечливими. У статті на прикладі взаємин В. Леніна і Й. Сталіна аналізується їх власне бачення стосовно даного питання, що в багатьох аспектах визначало подальший розвиток радянської держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З цієї проблематики ґрунтовними дослідженнями відзначились І. Берхін, М. Геллер, М. Карпенко, О. Косіцин, В. Макаренко, Р. Медведєв, В. Петров, Р. Такер та інші. Однак, на сьогоднішній день практично відсутні комплексні узагальнюючі дослідження, що відображали б повну й об'єктивну картину підходів вищого партійного керівництва до проблем розвитку радянської державності напередодні створення СРСР.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз концептуальних підходів вищого партійного керівництва, на прикладі взаємовідносин В. Леніна і Й. Сталіна, до питань розвитку радянської державності напередодні юридичного оформлення союзної держави.

Виклад основного матеріалу. Успіхи, досягнуті в господарському і політичному житті, під впливом нової економічної політики ставили перед радянською державою нові серйозні завдання подальшого розвитку державного будівництва. Їх вирішення потребувало єдності і згуртованості партійного керівництва, яких на початок 1920-х років не спостерігалось. Таке становище дослідники Ш. Мунчаєв і В. Устінов пояснювали тим, що в більшовицькій партії знаходились люди,

котрі замість того, щоб професійно розібратись в причинах економічних труднощів в умовах переходу від війни до мирного будівництва, зрозуміти і пояснити причини політичної кризи в країні і прикласти всі сили до їх усунення, розпочали внутріпартійну боротьбу [1, с. 308]. Таким чином, вже в листопаді 1920 р. в РКП(б) спостерігалися ознаки політичної децентралізації, сформувалися окремі групи з власними платформами, що мали власне бачення розвитку країни.

В країні була заборонена будь-яка фракційна діяльність, за яку передбачалось виключення з партії [2, с. 91; 3, с. 117]. Очевидно, що така резолюція стала інструментом в руках партійної верхівки і Й. Сталіна, зокрема стосовно зміцнення особистої влади. У своїх працях він вдало використовував погляди В. Леніна з питань партійного і державного будівництва [4, с. 7-8].

Суперечки між В. Леніним і Й. Сталіним простежувалися з 1921 р. Серед факторів була співпраця В. Леніна з Л. Троцьким, прямим опонентом Й. Сталіна з питань радянського будівництва. Крім того, Л. Троцький вважав себе єдиним законним послідовником В. Леніна у питанні розбудови радянської державності [5, с. 170]. Й. Сталін на той момент був відомий тільки незначному колу партійних керівників і військових командирів, він рідко виступав на зборах і мітингах, брав участь у громадсько-політичному житті країни.

В умовах становлення радянської держави, з метою підвищення ролі керівної діяльності центральних закладів партії, 3 квітня 1922 р. пленум РКП(б) за пропозицією В. Леніна ввів посаду Генерального секретаря ЦК. Ця посада запроваджувалась замість відповідального секретаря, який координував роботу секретаріату. На пленумі Генеральним секретарем ЦК РКП(б) обрано Й. Сталіна [6, с. 4]. Його завданням на цьому етапі була організація виконання колегіальних рішень ЦК. Пост Генсека на початковому етапі не мислився як основний чи навіть дуже важливий пост в партійній ієрархії [7, с. 50]. У квітні 1922 р. В. Ленін продовжував залишатися на чолі партії й уряду. Він став загально-визнаним вождем революційних сил, а тому про висунення Й. Сталіна на ключові державні пости як свого наступника на цьому етапі, мова не йшла.

Впродовж 1922 р. криза в стосунках між В. Леніним і Й. Сталіним швидко наростала. До того часу Й. Сталін вже достатньо був впевнений у власних силах, мав власну позицію з ряду питань державного і партійного будівництва і наполягав на них навіть тоді, коли вони прямо суперечили ленінським поглядам. Харак-

терним прикладом назріваючого конфлікту була дискусія навколо запропонованих заходів з послаблення монополії радянської держави в зовнішній торгівлі. Пропозиція ініційована наркомом фінансів Г. Сокольниковим та іншими діячами, які прагнули розширити радянську зовнішню торгівлю і в той же час сумнівалися у здатності Наркомату зовнішньої торгівлі успішно вирішити це завдання [8, с. 202]. Тому він наполегливо відстоював цю точку зору, але натрапив на різку критику у верхніх ешелонах, у тому числі Й. Сталіна. У даному протистоянні гору взяла позиція В. Леніна, який за допомогою Л. Троцького забезпечив власну перемогу в закулісній боротьбі навколо даного питання [7, с. 53]. Хоча з цього приводу Й. Сталін не був головним опонентом В. Леніна, він все-таки зайняв протилежну позицію і всяко доводив її [9, с. 11].

Відкритий конфлікт між В. Леніном і Й. Сталіном спостерігався стосовно національного питання, вирішення якого було складовою побудови соціалізму в СРСР. Після перемоги Жовтневої революції в Декларації прав народів Росії російський уряд проголосив такі основні принципи своєї національної політики:

1. Рівність і суверенність народів Росії.
2. Право народів Росії на вільне самовизначення аж до відділення й утворення самостійної держави.
3. Відміну всіх і всіляких національних і національно-релігійних привілеїв і обмежень.
4. Вільний розвиток національних меншин і етнографічних груп, що населяють територію Росії [10, с. 11].

В. Ленін вважав, що соціалістичне будівництво в республіках повинно здійснюватись методами, формами, темпами, що найбільш відповідають їх історичним традиціям, національним особливостям, що забезпечують успішне вирішення завдань переходу до соціалізму [11, с. 44]. Вирішення національного питання повинно бути забезпечено послідовним проведенням інтернаціоналістичної національної політики партії, боротьбою проти великодержавного шовінізму і буржуазного націоналізму [8, с. 205]. У проекті Програми РКП(б) стосовно національного питання він акцентував на рівноправ'ї націй, взаємної поваги до їх мови, культури і літератури [2, с. 66]. Й. Сталін мав власне бачення вирішення цього питання. Він виступав за єдину і неподільну Росію, а звідси й крилося його зневажливе ставлення до культури інших народів.

Отже, різниця між державними діячами з ключових питань державного будівництва напередодні юридичного оформлення СРСР проявляються досить чітко.

Тим часом В. Ленін починає кампанію з усунення Й. Сталіна з посади Генерального секретаря партії. Таке рішення він мотивував рядом факторів. По-перше, він бачив зростання ролі секретаріату і особисто Й. Сталіна у розв'язанні кадрових питань: призначення секретарів губкомів, підбір складу комісій, переміщення за принципом висування відданих йому людей. По-друге, дедалі більше закріплення директивного тону в рішеннях оргбюро і секретаріату. По-третє, використання авторитету ЦК для нав'язування і форсованого проведення потрібних генсеку рішень. Мав

місце й особистий фактор – Й. Сталін з ряду питань поспішав затвердити власні підходи і міркування, ставлячи В. Леніна перед доконаним фактом [12, с. 221-222]. Плани В. Леніна підірвав стан його здоров'я. Він повністю втратив здатність до активної діяльності. Документи з рекомендаціями, що стосувалися зміщення Й. Сталіна з посади, відомі як «Лист до з'їзду», були розкриті лише через деякий час після смерті В. Леніна в січні 1924 р.

Вся діяльність В. Леніна на даному відрізку часу свідчить про те, що він методично просувався до цієї мети. Матеріали, які він готував до з'їзду, мали створити підґрунтя для зміщення Й. Сталіна шляхом розгортання політичної критики, яку намічалось головним чином зосередити на його політичній відповідальності за грузинську справу і за роздмухування великоруського націоналізму [13, с. 62]. Для цього В. Ленін мав у своєму розпорядженні записи і нові матеріали – доповіді своїх секретарів по роботі комісії Ф. Дзержинського в Грузії. Разом з тим В. Ленін планував побудувати звинувачення на основних політичних проблемах.

У своїх працях В. Ленін продовжував засуджувати бюрократію і тяганину в держапараті, суб'єктивізм й адміністрування у вирішенні складних питань [14, с. 101]. В якості прикладу він привів Робсельінспекцію, якою керував Й. Сталін перш ніж стати Генеральним секретарем в квітні 1922 р. У статті «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію (Пропозиція XII з'їзду партії)» наводилося твердження, що радянський держапарат в більшості являє пережиток минулого. Подібно до того, як в найнебезпечніші моменти громадянської війни уряд шукав порятунку, мобілізуючи в Червону Армію кращих робітників, йому, на думку В. Леніна, слід було знову звернутися за допомогою до населення. Щоб перетворити Робсельінспекцію в ефективну службу державного управління, його апарат потрібно було скоротити до 300-400 перевірених службовців, добре знайомих з особливостями управлінської та канцелярської праці, і злити Робсельінспекцію з ЦКК, що складається з 75-100 новообраних робітників і селян, що мають всі права членів ЦК [2, с. 110-111].

Об'єднання ЦКК і РСІ не мало на меті підмінити Робітничо-селянську інспекцію Центральною контрольною комісією, або в якійсь мірі зменшити самостійність цього наркомату, або звузати сферу його діяльності. В. Ленін вважав за необхідне зберегти самостійність ЦКК як партійного органу і РСІ як органу радянської влади, але встановити між ними тісний органічний зв'язок. На думку вченого М. Карпенка, посилення колеги наркомату і керівного складу членами ЦКК повинно було підняти авторитет РСІ, посилити партійний вплив на роботу наркомату, перетворивши його в дієвий орган по поліпшенню державного апарату. Наркомат РСІ, продовжуючи організаційно входити в систему державного управління, ставав одночасно складовою частиною одного з вищих центральних органів партії [15, с. 43].

Очевидно, що в такому об'єднанні В. Ленін вбачав запоруку найбільшої ефективності і авторитетності контрольних органів, а вирішальною умовою успіху їх діяльності вважав участь в контролі широких верств

населення, зокрема робітників. Він наголошував, що об'єднання РСІ і ЦКК принесе користь обидвом структурам. З одного боку, РСІ отримає таким чином високий авторитет, з іншого – ЦКК спільно з ЦКК стане на той шлях, який приведе його до правильного виконання своїх завдань: у відношенні планомірності, доцільності, систематизації його організації і роботи й по відношенню зв'язку з широкими масами через кращих представників робітників і селян [2, с. 111].

Членам ЦКК потрібно було бути присутніми на засіданнях Політбюро і перевіряти всі документи, що поступали на розгляд. Разом з тим «вони повинні будуть правильно розподіляти свій час між окремими роботами по перевірці діловодства в наших установах, починаючи від найдрібніших та приватних і кінчаючи найвищими державними установами. Нарешті, до розгляду їх робіт належатимуть заняття теорією, тобто теорією організації тієї роботи, якій вони мають намір себе присвятити...» [16, с. 86]. Як рекомендацію він пропонував створити спеціальну групу, яка мала б стежити за тим, щоб нічий авторитет не перешкоджав їм зробити потрібний запит чи перевірку відповідних документів.

В іншій статті, під назвою «Краще менше, та краще», В. Ленін перейшов до прямих звинувачень. Матеріал статті являв собою нищівну критику Й. Сталіна, яка розгорталася на основі ленінських ідей про реорганізацію Робсельінспекції. Доводилось, що функціонування держапарату не має реального результату, а тому потрібно шукати шляхи боротьби з його недоліками. На його переконання, необхідно було зробити робітничу селянську інспекцію знярядом поліпшення апарату і зразковим закладом. Він зауважив, що Наркомат Робсельінспекції не користувався авторитетом [2, с. 115]. Перш ніж перейти до висновків, він ще раз розкритикував Й. Сталіна, керівника партійного апарату, стверджуючи про наявність бюрократії не тільки в радянських, але й в партійних установах. Аналізуючи діяльність державного апарату, він зауважив: «Справи з держапаратом у нас до такої міри прикри, щоб не сказати зовсім погані, що ми повинні спочатку добре подумати, яким чином боротися з хибами його...» [16, с. 75].

Статтю «Краще менше, та краще» В. Ленін почав диктувати 2-го, а закінчив 7 лютого. Через два дні мав намір поставити питання про Робсельінспекцію на партійному з'їзді. 10 лютого він передав статтю на два дні О. Цюрупі (наступнику Й. Сталіна на посаді комісара Робсельінспекції) для ознайомлення. Як повідомив Л. Троцький у своєму «Листі до Істпарт», М. Бухарін (тоді редактор газети «Правда») не наважувався санкціонувати друк статті. На спеціальному засіданні Політбюро (скликаному на вимогу Л. Троцького) Й. Сталін, В. Молотов, В. Куйбишев, О. Риков, М. Калінін і М. Бухарін виступили проти публікації статті, а В. Куйбишев навіть запропонував для заспокоєння В. Леніна віддрукувати її в єдиному екземплярі «Правди». Однак Л. Троцький, якого підтримав Л. Каменев, довів правоту своєї позиції, зауваживши, що статтю В. Леніна просто неможливо приховати від партії. 4 березня 1923 р. стаття «Краще менше, та краще» з'явилася в газеті «Правда» [17, с. 252].

У наведеній статті всебічно обгрунтовано теорію побудови соціалізму в одній, окремо взятій, країні. Вказавши на наявність у радянській державі всього необхідного й достатнього для повної побудови соціалістичного суспільства, В. Ленін підкреслив величезне значення для цього всесвітнього розвитку великої промисловості й електрифікації країни. Він визначив особливу роль союзу робітничого класу і селянства в будівництві соціалізму, детально розвинув положення про радянську державу [18, с. 40]. Звернувши увагу, що вона є одним з найважливіших знарядь у будівництві соціалізму, В. Ленін наголосив на необхідності створення зразкового радянського державного апарату, поліпшення його структури і роботи. Головною умовою успішного радянського будівництва є керівництво Комуністичної партії всіма ланками суспільного і державного життя [19, с. 165]. Як найважливіше завдання висувається вимога ретельного добору кадрів і систематичної перевірки виконання рішень Комуністичної партії і радянського уряду. Кадрова політика мала стати одним із основних видів партійної роботи, засобом впливу на хід суспільного розвитку. Положення, викладені в названих статтях, стали частиною ленінського плану побудови соціалізму в СРСР. Вони лягли в основу рішень XII з'їзду партії (квітень 1923 р.). З'їзд прийняв рішення про реорганізацію РСІ і ЦКК у відповідності з вказівками В. Леніна, наголосивши, що важливим завданням партії в період мирного господарського будівництва є керівництво роботою органів управління і господарювання, боротьба за вдосконалення державного апарату.

Висновки. Питання розбудови радянської державності неодноразово ставало об'єктом дискусій у колах партійної верхівки. Напередодні юридичного оформлення СРСР у вищому партійному керівництві розглядалось кілька векторів розвитку союзної держави. Питання державного будівництва часто спричиняли конфлікти між державними діячами, зокрема між В. Леніним і Й. Сталіним. Однак саме їх діяльність у підсумку й визначила модель розвитку союзної держави.

Література:

1. Мунчаев Ш. История Советского государства / Ш. Мунчаев, В. Устинов. – Москва : Норма, 2008. – 720 с.
2. Ленин В. Вопросы строительства социализма и коммунизма / В. Ленин. – Москва : Политиздат, 1969. – 365 с.
3. Режим личной власти Сталина: К истории формирования / Под ред. Ю. С. Кукушкина. – Москва : МГУ, 1989. – 160 с.
4. Сталин И. Ленин как организатор и вожь РКП / И. Сталин. – М.-Ленинград : Государственное издательство, 1925. – 14 с.
5. Геллер М. История России 1917-1995: в 4-х томах – Т. 1 : Утопия у власти. Социализм в одной стране / М. Геллер, А. Некрич. – Москва : Изд. «МИК»; изд. «Агар», 1996. – 500 с.
6. Политбюро (Президиум) ЦК партии в 1917-1989 гг.: персоналии / Под ред. А. Д. Бородая. – Москва : б. в., 1990. – 150 с.
7. Медведев Р. О Сталине и сталинизме / Р. Медведев. – Москва : Прогресс, 1990. – 488 с.
8. Берхин И. История СССР: Советский период / И. Берхин. – Москва : Высш. шк., 1987. – 704 с.
9. Актуальні питання перебудови суспільних відносин в СРСР / Відп. ред. В. П. Чугайов. – Львів : Вид-во «Світ», 1990. – 180 с.
10. Ленин и Сталин о борьбе за установление советской власти на Украине: сборник статей и документов. – М. : Партиздат ЦК КП(б)У, 1938. – 96 с.

11. Интернационализм в конституционном устройстве СССР / Редкол.: М. Г. Кириченко, В. А. Пертцки, В. Л. Сорокин. – Москва : Юридическая литература, 1987. – 376 с.
12. Страницы истории КПСС: Факты. Проблемы. Уроки / Сост.: В. Г. Горев, В. Н. Донченко, С. А. Степанов; Под ред. В. И. Купцова. – М. : Высш. шк., 1988. – 707 с.
13. Хуторской В. История России. Советская эпоха (1917-1993). 2-е изд., перераб. и доп. / В. Хуторской. – Москва : ФАЗИС, 1995. – 196 с.
14. История Советского государства и права: в 3-х кн. – Кн. 2: Советское государство и право в период строительства социализма (1921-1935 гг.) / Отв. ред. А. П. Косицын. – М. : Наука, 1968. – 624 с.
15. Карпенко М. Органи народного контролю УРСР в боротьбі за здійснення ленінського плану побудови соціалізму (1920-1934 рр.) / М. Карпенко. – Дніпропетровськ : Б.в., 1972. – 248 с.
16. Ленін В. Останні листи і статті. 23 грудня 1922 р.–2 березня 1923 р. / В. Ленін. – Київ : Політвидав України, 1980. – 118 с.
17. Такер Р. Сталин. Путь к власти 1917-1929. История и личность / Р. Такер. – Москва : Прогресс, 1990. – 478 с.
18. Петров В. О взаимосвязи сущности, содержания и формы государства / В. Петров // Ленинская теория социалистического государства и права и современность. Научная конференция юридических факультетов, посвященная 100-летию со дня рождения В. И. Ленина (27-29 января 1970 года). – Казань : Изд-во Казанского университета, 1970. – С. 39-44.
19. Макаренко В. Бюрократия и сталинизм / В. Макаренко. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1989. – 368 с.

Скоморовский В. Б. Концепция развития советской государственности во взглядах высшего партийного руководства (накануне создания СССР)

Аннотация. В статье анализируются взгляды высшего партийного руководства на вопросы оформления и развития советской государственности. На примере взаимоотношений В. Ленина и И. Сталина раскрывается содержание дискуссий и споров в партии, в частности относительно принципов развития союзного государства.

Ключевые слова: СССР, высшее партийное руководство, союзное государство, советские республики.

Skomorovsky V. The concept of the development union state in the approaches of the Soviet party leadership (on the initial stage of the USSR existence)

Summary. The article analyzes opinions of the top party management on the issues of juridical interpretation of the Soviet statehood in the USSR. By example of relationships between V. Lenin and J. Stalin the content of discussions and arguments in the party, especially on principles of the USSR development the initial stage of existence of the union, was revealed.

Key words: the USSR, top party management, union, soviet republics.